

Київський університет імені Бориса Грінченка

РАШКОВСЬКА ІЛОНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 373.5.015.3:159.922.73(043.3)

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ
ІДЕАЛЬНОГО «Я» ПІДЛІТКА**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Сергєєнкова Оксана Павлівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної
психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент,
Просандєєва Людмила Євгеніївна,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
декан факультету культурології;

кандидат психологічних наук, старший науковий
співробітник **Вінник Наталія Дмитрівна,**

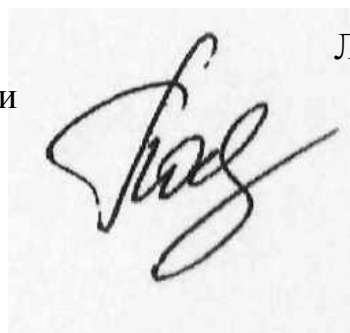
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
завідувач відділу моніторингу обдарованості дітей
та молоді.

Захист відбудеться 17 лютого 2015 р. о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-6.

Автореферат розісланий « 14 » січня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Підлітки є однією з найбільш вразливих вікових категорій нашого суспільства, тому процес соціальної адаптації у цієї категорії школярів відбувається досить складно. Для підлітків актуальними є питання їх самоствердження, вираження почуття дорослості, оптимізації емоційно-вольової сфери. Національна програма «Освіта України ХХІ століття» висвітлює основні напрями діяльності освітнього простору, спрямовані на підвищення соціальних, духовних і фізичних можливостей підростаючого покоління. Для реалізації цих напрямів перед вітчизняною психологічною наукою постає ряд складних проблем, які пов'язані з вивченням особливостей розвитку особистості в умовах соціальної, політичної й економічної нестабільності. Водночас формування особистості учнів основної школи відбувається в умовах їх прискореного статевого дозрівання, зниження навчальної мотивації, відсутності переконливих зразків для наслідування, що позначається на становленні Я-концепції та на ідеальному «Я» підлітків як її складовій.

Проблеми розвитку та становлення ідеального «Я» підлітків вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. Наукові нароби вчених сфокусовано на важливості щодо підлітків взірців для наслідування, набуття особистістю стійких орієнтирів для подальшої побудови свого «Я» (А. Адлер, З. Фройд, К. Юнг), психологи підкреслювали важливість спілкування та значущість соціальних груп, в яких перебуває підліток в процесі становлення Я-концепції, в тому числі ідеального «Я» (Л. Божович, І. Булах, Л. Виготський, Е. Еріксон, К. Хорні). Вчені (А. Бандура, Г. Олпорт) наполягали на необхідності розвитку мислення та здатності до передбачення у становленні ідеального «Я» підлітка.

Ціла плеяда сучасних психологів (М. Боришевський, Р. Грановська, В. Каверін, А. Прихожан, А. Реан, Л. Регуш, Г. Цукерман) зазначають, що підлітковий період є найбільш сенситивним до засвоєння особистістю моральних цінностей та ідеалів. Саме це стає підґрунтям для становлення ідеального «Я» у підлітка. Важливість зазначеного аспекту самосвідомості зумовлюється тим, що ідеальне «Я» є значимим у цілепокладанні, визначенні близьких й віддалених перспектив розвитку учня основної школи, спонукає до активної діяльності, регламентує вчинки, впливає на розвиток певних якостей, а відтак і на формування особистості в цілому.

Попри те, що сучасна психологічна наука ґрунтовно інтегрує дослідження питань щодо розвитку самосвідомості підлітків (Б. Ананьєв, І. Булах, Л. Виготський, І. Дубровіна, О. Леонтьєв, М. Савчин, Д. Фельдштейн та інші), проблема становлення ідеального «Я» підлітка вивчена недостатньо. Так, поза увагою вчених залишаються такі важливі питання, як загальна структура ідеального «Я» підлітка, зміст і критерії сформованості її окремих компонент. Також недостатньо вивченими є питання впливу на становлення ідеального «Я» учнів основної школи їх соціального оточення, засобів

масової інформації, зв'язку ціннісних орієнтацій та змісту ідеального «Я» особистості підліткового віку. Водночас розвиток гармонійного співвідношення Я-реального і Я-ідеального, як компонент цілісної динамічної Я-концепції підлітка, що виражають його позитивне когнітивне й емоційно-ціннісне уявлення про себе й адекватні способи побудови життєвих стратегій, є новим вагомим орієнтиром для сучасної школи. Отже, недостатня науково-практична розробленість даної проблеми та її соціальна актуальність зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» підлітка»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274), а також науково - дослідних тем «Теорія і технологія навчання та виховання в системі освіти» та «Соціально-психологічні основи підготовки майбутнього вчителя» Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 31.01.2005 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2005 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» підлітка, розробити й експериментально перевірити програму оптимізації ідеального «Я» в учнів основної школи.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми ідеального «Я» підлітка у вітчизняній і зарубіжній науці.
2. Дослідити структурні компоненти ідеального «Я» підлітка.
3. Визначити й обґрунтувати психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» в учнів основної школи.
4. Розробити програму оптимізації становлення ідеального «Я» в учнів основної школи й експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – Я-концепція підлітка.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» у підлітковому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали концептуальні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності (Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, Т.М.Титаренко); вчення про соціальну детермінованість особистості, суспільно-історичні закономірності її Я-концепції (А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, А.Г. Спіркін); концепції змісту та динаміки самосвідомості особистості (Р. Бернс,

М.Й. Боришевський, Л.І. Божович, О.С. Гуменюк, І.С. Кон, С.Р. Пантілєєв, В.В. Столін); психологічні теорії розвитку особистості підліткового віку (І.С. Булах, Л.С. Виготський, І.В. Дубровіна, Г.С. Костюк, А.О. Реан, М.В. Савчин, Д.І. Фельдштейн), психологія самопізнання (Ю.М. Орлов, О.П. Сергєєнкова, Л.Г. Терлецька).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених задач використовувались такі **методи**: *теоретичні*: аналіз науково-дослідницьких джерел, синтез результатів дослідження, узагальнення та систематизація наукових даних для з'ясування змісту понять образу «Я» й ідеального «Я»; *емпіричні*: моделювання для створення моделі становлення ідеального «Я» підлітка; опитування, тестування, соціометрія, анкетування, експеримент (констатувальний і формувальний), аналіз шкільної документації, спрямовані на вивчення структури ідеального «Я» підлітка та умов його оптимізації; *кількісної обробки даних*: визначення середніх значень і відсоткових співвідношень, кореляційний і факторний аналіз, параметричний метод порівняння даних (комп'ютерна програма SPSS (версія 18), спрямовані на перевірку ефективності формувального впливу; *інтерпретаційні*: якісний аналіз, встановлення структурних зв'язків, узагальнення даних, яке забезпечувало виявлення найбільш суттєвих умов становлення й оптимізації у ідеального «Я» в учнів основної школи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 380 осіб, учнів 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів № 24, 91, 102 Шевченківського району м. Києва.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* запропоновано структуру ідеального «Я» підлітка за ознакою спрямованості та функціонального призначення її компонентів; розроблено теоретико-експериментальну модель становлення ідеального «Я» підлітка, яка містить структурно-змістовий блок із характеристиками та структурними компонентами образу ідеального «Я» підлітка, та процесуальний блок, що включає психолого-педагогічні умови оптимізації ідеального «Я» в учнів основної школи; конкретизовано специфіку індивідуально-психологічної та соціально-поведінкової компонент ідеального «Я» підлітка в умовах гендерної диференціації; визначено та обґрунтовано провідні психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» в учнів основної школи, зокрема до психологічних віднесено збалансування Я-реального і самооцінки, рефлексію соціальних відносин, ідентифікацію власного соціального статусу, а педагогічних – оптимізацію ціннісних орієнтацій та ідеалів підлітків в умовах шкільного навчання, стимулювання їх досягнень у навчальній діяльності, виховання культури користування засобами медіасередовища; розроблено й апробовано програму оптимізації Я-ідеального підлітків; *поглиблено та розширено* розуміння сутності образу «Я» як аспекту самосвідомості особистості, його структури та функцій; тлумачення взаємозв'язку ідеалів, ціннісних орієнтацій та ідеального «Я»; *набули подальшого розвитку* уявлення про специфіку Я-реального та Я-ідеального, їх співвідношення і особливості становлення у підлітковому віці; ідеї про

провідну роль внутрішніх чинників (самопізнання, рефлексії, самооцінювання) у процесі становлення ідеального «Я» підлітка в контексті соціальної ситуації психічного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці програми психологічного супроводу оптимізації становлення Я-ідеального в учнів основної школи, створенні психодіагностичного комплексу для вивчення змісту, структури і умов становлення ідеального «Я» підлітка, які можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами та вчителями загальноосвітніх навчальних закладів. Результати дослідження також можуть бути використані у вищих навчальних закладах у процесі вивчення навчальних курсів «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психодіагностика» тощо.

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес загальноосвітньої спеціалізованих шкіл I-III ступенів № 91 (довідка № 426 від 13.11.2014 р.), № 24 (довідка №266/2 від 22.12.2014 р.), №102 (№76 від 16.12.2014 р.) у формі проведення програми психолого-педагогічного супроводу, а також у діяльність кафедри загальної та вікової психології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (довідка № 27.1/1486/1 від 21.11.2014 р.) та навчально-організаційну діяльність вечірнього факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка №43 від 26.12.2014р.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження відбувалась у формі доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях: «Формування духовно-моральних цінностей у дітей і молоді» (м. Вінниця, 2010 р.), «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (м. Житомир, 2005 р.); «Академическая наука: проблемы и достижения» (м. Москва, 2013 р.); «Науково-методичні засади управління якістю освіти у вищих навчальних закладах» (м. Київ, 2013 р.), «Сучасні проблеми гуманізації професійної підготовки майбутніх педагогів (м. Умань, 2014 р.); «Scientific and professional conference pedagogy of 21st century: teaching in the world of constant information flow» (м. Будапешт, 2014 р.); Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання (м. Київ, 2014 р.); XII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької «Педагогіка мистецтва і мистецтво педагогічної дії» (м. Київ, 2014 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку (м. Запоріжжя, 2011р.); «Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії» (м. Київ, 2012 р.); «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (м. Глухів, 2012 р.); «Творча спадщина А.С.Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття» (м. Суми, 2013 р.); «Проблеми освітнього і наукового контентів професійної підготовки вчителів-філологів (м. Глухів, 2013 р.); Всеукраїнських: круглому столі «Інноваційні педагогічні технології у підготовці майбутніх вчителів (м. Суми, 2014 р.); психолого-педагогічних читаннях, присвячених пам'яті

Івана Андрійовича Зязюна «Інноваційна педагогічна освіта: проблеми, реалії і перспективи» (м. Київ, 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 18 одноосібних наукових працях, з яких 7 – у наукових фахових виданнях України у галузі психології, 1 стаття – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (208 найменувань, з них 10 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок, з них – 176 сторінок основного тексту. Робота містить 7 таблиць і 15 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, яку було доведено з позицій сенситивності підліткового віку для розвитку самосвідомості особистості та провідної ролі ідеального «Я» учнів основної школи для формування їх подальших життєвих планів; сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет і методи; розкрито наукову новизну й практичне значення роботи; наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження у практику; подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічний аналіз проблеми ідеального «Я» особистості підліткового віку»** викладено концептуальні засади і основні підходи до досліджуваної проблеми, проаналізовано сутність дефініцій «самосвідомість», «Я-концепція», «Я-реальне», «Я-ідеальне», «ідеал», показано їх співвідношення та специфіку формування у підлітковому віковому періоді.

Теоретико-методологічний аналіз засвідчив первинність формування особистісних ідеалів як підґрунтя для подальшого становлення ідеального «Я». Категорія ідеалу й ідеального спочатку стала предметом аналізу філософів (В.С. Барулін, Є.В. Ільєнков, С.П. Петров, В.М. Сагатовський, В.С. Тютін), що тлумачили її як схему зумовленої соціальними культурними цінностями діяльності людини. Корифеї зарубіжної психологічної науки (А. Адлер, Е. Еріксон, З.Фройд,) зосереджували увагу на соціальній природі ідеалів особистості та реалізації їх регулятивної функції, виокремлюючи поняття образу «Я» як компоненти Я-концепції.

Образ «Я» тлумачиться як багатомірний динамічний аспект самосвідомості особистості, що базується на процесах самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе, саморегуляції та самоорганізації й також спричинюється впливом різноманітних зовнішніх умов. У працях К. Хорні звертається увага на диференціацію Я-образу, Я-реальне, Я-ідеальне, із трактуванням останнього як наслідку захисту від станів тривоги та незахищеності. Я-реальне фокусує уявлення людини про її теперішні, наявні якості, характеристики та ознаки, тоді ідеальне «Я» зосереджує

уявлення особистості про те, якою вона має стати, виходячи із засвоєних нею норм, цінностей, ідеалів і взірців.

Співвідношення реального «Я» та ідеального «Я» стали предметом аналізу багатьох учених (Р. Бернс, І.Д. Бех, І.С. Кон, А.А. Налчаждян, Т.А. Нечитайло), які наголошують на вторинній, похідній природі останнього. Базовими для дослідження стали тези представників гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) щодо здатності особистості до самовдосконалення шляхом збагачення свого ідеального «Я» та наближення його до Я-реального.

Психологи Л.І. Божович, Д.О. Леонтьєв, А.О. Реан, Д.І. Фельдштейн, вважали ідеали одним із індикаторів розвитку особистості підлітка і пов'язували їх з формуванням його Я-концепції. Встановлено, що підлітковий вік є сенситивним для розвитку самосвідомості особистості (І.С. Булах, Л.Є. Просандєєва, О.П. Сергєєнкова), формування образу «Я» та його диференціації на Я-реальне і Я-ідеальне (І.В. Дубровіна, І.Ю. Зубкова, А.О. Реан, Л.М. Собчик). Значущість диференціації образу «Я» в учнів основної школи визначається тим, що Я-реальне створює у підлітка почуття самототожності, внутрішньої узгодженості особистості на підґрунті набутих ціннісних уявлень про себе, а Я-ідеальне визначає очікування і домагання підлітка, створюючи ціннісні настанови на майбутні життєві плани та поведінкові наміри.

Виявлено, що спектр регулятивної дії ідеального «Я» в учнів основної школи розповсюджується на дві базові сторони його особистості – внутрішню, яка втілюється у проектуванні рис характеру, самооцінки, життєвих орієнтацій, та зовнішню, що виражається у поведінці у процесі соціальної взаємодії (І.С. Булах, Н.Ю. Максимова, Ф. Райс, А.О. Реан). На цій підставі виокремлено структурні компоненти ідеального «Я» підлітка – індивідуально-психологічну, яка містить риси характеру, рівень самооцінки, термінальні та інструментальні цінності, статеві відмінності, та соціально-поведінкову, що охоплює характер взаємодії з дорослими, статус серед ровесників, ідеали для наслідування та професійні наміри учня основної школи.

Доведено, що становлення ідеального «Я» підлітка є складним, динамічним багатофакторним процесом, який породжується потребами у самоствердженні та вираженні почуття дорослості, а також поєднує дію внутрішніх і зовнішніх чинників (М.П. Грицишин, І.Ю. Зубкова, Б.В. Кайгородов, В.П. Лозовцева, Н.П. Рязанова, А.А. Усманова,). Провідним внутрішнім чинником фігурує зміст ідеалів, під впливом яких формуються життєві орієнтири, плани і прагнення підлітка, відтак функція ідеального «Я» полягає у формуванні спрямованості особистісного розвитку підлітка.

Ряд науковців (А.В. Аверін, Д.Б. Ельконін, С.І. Подмазін, Л.А. Регуш, В.А. Татенко, Г.А. Цукерман) вказують на значну роль соціального оточення у процесі становлення ідеального «Я» представників підліткового віку. Цілеспрямований вплив соціуму щодо становлення Я-ідеального учня

основної школи втілюється у виховних діях дорослих, зокрема батьків і педагогів, а у взаємодії з ровесниками та користуванні засобами мас-медіа підліток піддається стихійному впливу.

На підставі аналізу науково-методичних джерел розроблено модель становлення ідеального «Я» підлітка (рис. 1), яка стала підґрунтям для подальшої експериментально-дослідної роботи.

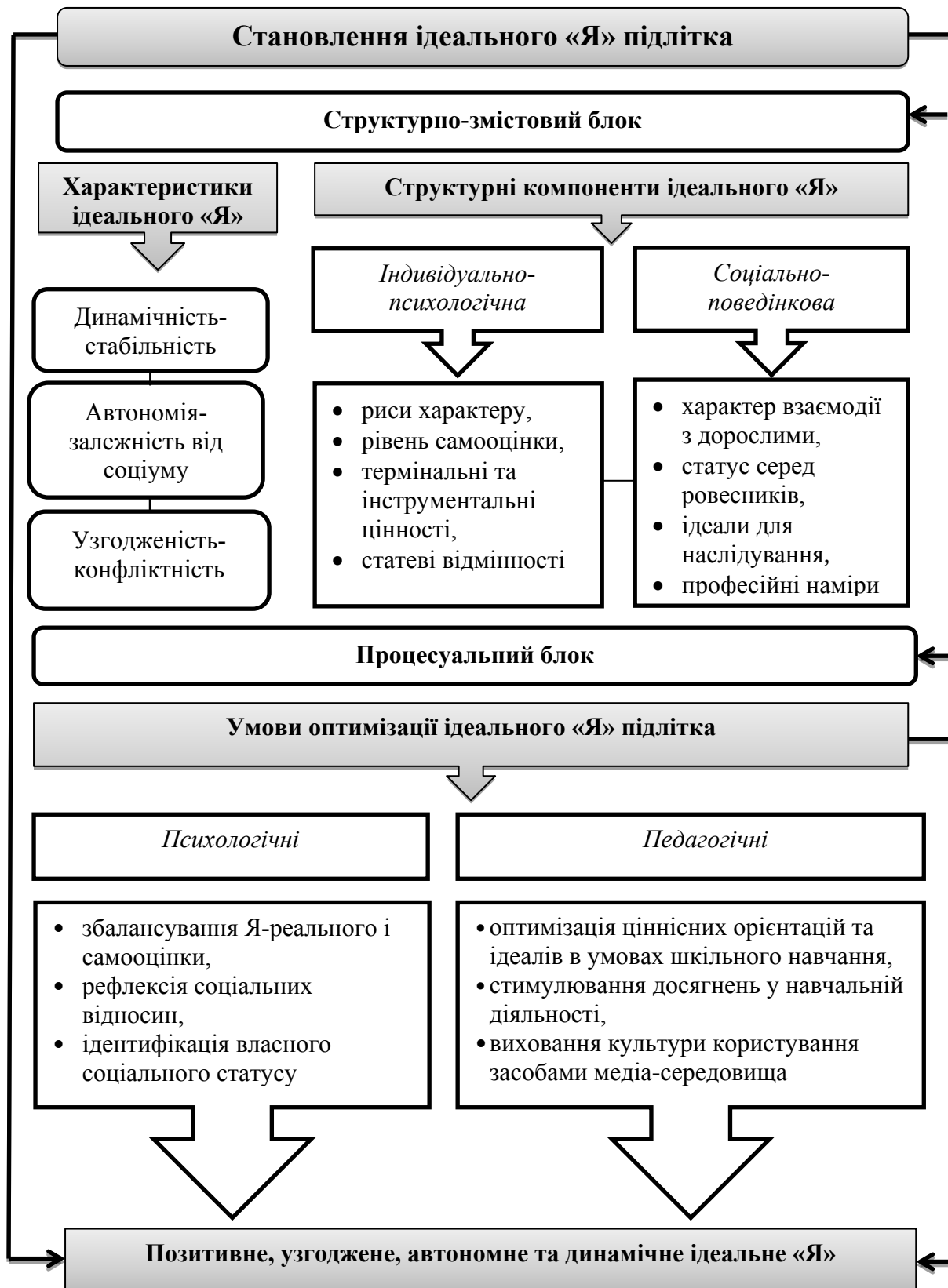

Рис. 1. Модель становлення ідеального «Я» підлітка

Зазначена модель відображає загальні особливості становлення ідеального «Я» підлітка, зокрема структурно-змістовий блок містить характеристики та структурні компоненти образу ідеального «Я» підлітка, а процесуальний блок включає психолого-педагогічні умови оптимізації ідеального «Я» учня основної школи, а також кінцевий результат цієї оптимізації – позитивне, узгоджене, автономне та динамічне ідеальне «Я».

У другому розділі **«Емпіричне дослідження змісту ідеального «Я» підлітка»** висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження особливостей становлення ідеального «Я» підлітка й аналіз результатів цього дослідження.

Згідно з вищеподаною моделлю вироблено покроковий алгоритм дослідження та підібрано психодіагностичний інструментарій. Перший крок було спрямовано на вивчення специфіки образу «Я» підлітка, включаючи Я-реальне та Я-ідеальне, для чого використано методику дослідження структури «Я» А.М. Прихожан (модифікація тесту Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн), методики Н.М. Пейсахова, Т.І. Пашукової та А.І. Допіри для з'ясування співвідношення реального й ідеального «Я» досліджуваних, опитувальник Г.Н. Казанцевої з метою визначення їх загальної самооцінки. Другим кроком дослідження постало виявлення дії чинників і умов становлення ідеального «Я» підлітка, в контексті якого застосовувались ряд методик, зокрема опитувальник Ш. Шварца у модифікації В.Н. Карандашова, спрямований на вивчення особистісних цінностей учнів основної школи, методика «Велика п'ятірка» (адаптація А.Б. Хромова) для визначення взаємозв'язку цінностей особистості та її Я-ідеального, тест А.О. Реана для вивчення мотивації досягнень та уникнення невдач, опитувальник самоефективності А. Бандури, що дозволив з'ясувати залежність ідеального «Я» підлітка від його впевненості у власних силах, методика Є. Шафера (модифікація З. Матейчика і П. Ржичана), спрямована на визначення характеру виховного впливу батьків на досліджуваних, а також опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації підлітків за версією Т.В. Снегірєвої.

У констатувальному дослідженні взяли участь 380 підлітків, з них – 175 хлопчиків, 205 дівчаток, медіанний вік яких складає 14 років у діапазоні від 13 до 15 років.

При вивченні індивідуально-психологічної компоненти ідеального «Я» підлітків встановлено, що найбільш вагомими для досліджуваних є наявність таких рис, як життєрадісність (37% опитуваних), енергійність (31%) та сміливість (28%), відповідальність (24%). Разом з тим були виокремлені риси, які є найменш бажаними, а саме: нерішучість (41% досліджуваних), повільність (35%) стриманість (32% підлітків), нервовість (21%). Таким чином, в структурі ідеального «Я» підлітка виражена емоційна нестійкість, що може бути пов'язана не лише з особливостями підліткового віку, але й з наявністю підліткових субкультур.

Узагальнений аналіз результатів за тестом «Великої п'ятірки» засвідчив, що в ідеальному образі «Я» учнів основної школи найбільш вираженою виявилася шкала екстравертованості, що свідчить про прагнення досліджуваних до товариськості, наполегливості, ініціативності у стосунках. В результаті проведеного кореляційного аналізу було встановлено пряму залежність між бажанням бути більш екстравертованим та цінностями досягнень ($r=0,59^*$), соціальною владою ($r=0,56^*$), стимуляцією ($r=0,51^*$), а також обернену залежність із соціальною культурою ($r=-0,54^*$), де r – значення коефіцієнту Пірсона, статистична значущість: «*» – $p \leq 0,05$.

Не менш вагомою рисою у структурі ідеального «Я» підлітків виявлено самоконтроль, що, за даним тестом, передбачає наявність таких супутніх якостей як організованість, ґрунтовність, надійність. Пряму залежність встановлено між бажанням розвинути свій самоконтроль та цінуванням досягнень ($r=0,58^*$), соціальною владою ($r=0,56^*$), конформізмом ($r=0,54^*$), підтримкою традицій ($r=0,53^*$), соціальною зрілістю ($r=0,51^*$) та соціальною культурою ($r=0,50^*$).

З'ясовано, що актуальними для підлітка в структурі ідеального «Я» виявилися такі риси, як доброта, довіра, теплота в стосунках. Важливо, що значущість цих рис для учня основної школи безпосередньо пов'язана із його соціальним оточенням, зокрема, з наявністю певних традицій, прагненням реалізувати себе у соціумі, а не пристосовувати соціум до власних потреб, а також з почуттям безпеки, яке властиве підлітку. Водночас, такі риси, як вміння себе контролювати, організованість, ґрунтовність, надійність, з'являються в ідеальному «Я» підлітка першочергово за умови соціальної зрілості, схильності до конформізму, наявності прагнення до досягнень. Спонтанність, креативність та відкритість до досвіду як риси ідеального «Я» з'являються в структурі «Я-концепції» підлітка за умови достатнього рівня його особистісної зрілості та успішної соціалізації.

Дослідження самооцінки підлітків зафіксувало властивий високий рівень самооцінки за категоріями міжособистісних стосунків, діяльності та переживань. Водночас найнижче учні основної школи оцінюють себе у категорії «поведінка», що свідчить про велику розбіжність між ідеальним та реальним «Я» саме у цій сфері. Тенденцію до неадекватної самооцінки мають в середньому 20,95% хлопців і 25,4% дівчат, що брали участь у дослідженні.

Як показав аналіз наукових джерел, суттєвий вплив на становлення ідеального «Я» підлітка мають цінності, яким він надає перевагу. За результатами дослідження, найбільш вагомими термінальними цінностями для підлітків є: безпека родини (перше місце), сенс життя (друге місце), справжня дружба (третє місце), свобода (четверте місце), життя, повне вражень та мудрість (п'яте місце). Але при цьому підлітки можуть нехтувати такими цінностями, як внутрішня гармонія, духовне життя, соціальний порядок, повага традицій, єдність з природою, рівність, соціальна сила, самодисципліна.

Серед інструментальних цінностей найбільш важливими для досліджуваних учнів основної школи виявилися здоров'я (перша позиція

рейтингу), успішність (друга позиція), вірність (третя позиція), вибір власних цілей (четверта позиція) та здібності (п'ята позиція). Водночас опитані підлітки нехтують такими інструментальними цінностями, як благочестя, відкритість до чужих думок, слухняність, скромність. Встановлено також, що найважливішими для підлітків є нормативні ідеали безпеки, самовизначення та досягнень. Найменш важливими є стимуляція, підтримка традицій, соціальна влада, соціальна культура. Ці пріоритети виразно відображають психологічні особливості підліткового віку, зокрема розвинене почуття дорослості, прагнення до незалежності, значущість референтної групи та близьких друзів.

Під час констатувального дослідження виявлено суттєві гендерні відмінності у змісті індивідуально-психологічної компоненти ідеального «Я» опитаних підлітків. Зокрема, в ідеальному «Я» хлопці акцентують увагу на сферах здоров'я, здібностей, впевненості та розуму. Дівчата в образі ідеального «Я» надають перевагу вроді, розуму та здібностям. Крім прагнення бути більш здоровими, хлопці, на відміну від дівчат, в Я-ідеальному великої уваги надають показнику авторитету. Встановлено, що чим більше хлопець-підліток цінує відповідальність, тим більше виражений у індивідуально-психологічній компоненті його Я-ідеального ідеал успішності, ($r=0,51^*$), однак у дівчат спостерігається зворотна тенденція – при підвищенні ідеалу успішності відбувається зниження цінності відповідальності ($r=-0,48^*$).

Привабливість як риса ідеального «Я» з'являється у хлопців при наявності позитивної самооцінки сміливості ($r=0,54^*$), у дівчат навпаки – при підвищенні самооцінки сміливості ідеал вродливості знижується ($r=-0,47^*$). Прояви стриманості у хлопців впливають на появу в їх ідеальному «Я» рис експресивності ($r=0,48^*$), тоді як у дівчат експресивність проявляється за умови нехтування стриманістю ($r=-0,47^*$). Чим більше хлопці цінують справжню дружбу, тим більше життєрадісними хочуть стати ($r=0,53^*$), дівчатка навпаки – знижують ідеал життєрадісності ($r=-0,46^*$). Чим більш енергійним є хлопець-підліток, тим більш здоровим він хоче бути ($r=0,54^*$), а у дівчат зворотна тенденція – сфера здоров'я в ідеальному Я майже не проявляється ($r=-0,51^*$).

При дослідженні специфіки соціально-поведінкової компоненти ідеального «Я» підлітків у фокусі вивчення опинився характер їх взаємин зі значущими дорослими. Було зафіксовано значний вплив родинного виховання на Я-ідеальне учнів основної школи. Зокрема встановлено, що позитивна зацікавленість матері впливає на становлення рис ідеального «Я» дитини підліткового віку, які стосуються рівня інтелектуального розвитку ($r=0,55^*$), поступливості ($r=0,54^*$), обережності ($r=0,50^*$), захоплюваності ($r=0,47^*$), прихильності ($r=0,46^*$).

Кореляційний аналіз також засвідчив пряму залежність між позитивною зацікавленістю батька та наявністю в ідеальному «Я» підлітка таких рис, як захоплюваність ($r=0,50^*$) і прихильність ($r=0,46^*$), а також

обернену залежність з безтурботністю ($r=-0,52^*$), обережністю ($r=-0,50^*$), і рівнем інтелектуального розвитку ($r=-0,48^*$).

Ворожість матері тісно взаємопов'язана з відображенням в ідеальному «Я» підлітка таких рис, як нерішучість ($r=0,53^*$) та примхливість ($r=0,50^*$). Ворожість з боку батька впливає на появу в ідеальному «Я» дитини підліткового віку примхливості ($r=0,56^*$), нервовості ($r=0,51^*$), пасивності ($r=0,48^*$) та стриманості ($r=0,46^*$). Позбавлення підлітка автономії з боку матері може сприяти появі в його ідеальному «Я» впертості ($r=0,55^*$), а її непослідовність у вихованні впливає на появу таких рис, як запальність ($r=0,49^*$) та нервовість ($r=0,45^*$). А непослідовність виховного впливу батька підвищує ймовірність появи в ідеальному «Я» підлітка пасивності ($r=0,51^*$) та запальності ($r=0,45^*$). Таким чином, негативні прояви виховного стилю батьків (директивність, неприйняття, ворожість, непослідовність) щодо дитини підліткового віку формують зміст її ідеального «Я» як захисну недовіру до соціуму.

Констатувальне дослідження виявило, що, крім родинної взаємодії, Я-концепція підлітка відображає вплив на нього шкільного середовища, зокрема педагогів. Встановлено, що впевненість вчителя в можливостях і перспективності учня основної школи сприяє становленню ідеального «Я», в якому відображені риси та цінності, що сприяють успішності дитини в діяльності та спрямовані на досягнення певного позитивного результату.

Серед вибірки учнів основної школи, що були залучені до дослідження, 21% підлітків мають високий рівень успішності, 25% навчаються на достатньому рівні, 37% опитуваних мають середній рівень успішності і 17% – низький. Зафіксовано, що підлітки, які навчаються на високому рівні успішності, в структурі ідеального «Я» виокремлюють відповідні риси та цінності, а саме розум, здібності, відповідальність, сміливість, самоконтроль, допитливість, креативність. В структурі ідеального «Я» підлітків, які навчаються на достатньому рівні, найбільш вираженими є такі риси та цінності, як екстраверсія, авторитет, здібності, енергійність, повага до думки оточуючих, внутрішня гармонія, допитливість та чесність. Становлення ідеального «Я» підлітків, які мають середній рівень успішності в навчанні, насамперед пов'язано із позитивними стосунками зі значущими оточуючими. Ідеальне «Я» підлітків з низьким рівнем успішності у навчанні детермінується першочергово захисними механізмами, що спрямовані на подолання внутрішньої напруженості та створення власного іміджу.

Отримані результати констатувального дослідження виразно свідчать про те, що сприятливий статус дитини в колективі позитивно впливає на становлення ідеального «Я» підлітка. За умови негативного статусу учня серед однолітків у нього переважають тривожні тенденції, які відображаються в структурі ідеального «Я». Зокрема, статус лідера, який займає учень основної школи в класному колективі, тісно пов'язаний з наявністю в ідеальному «Я» таких рис, як самоконтроль ($r=0,53^*$), екстравертованість ($r=0,51^*$), сміливість ($r=0,49^*$), ентузіазм ($r=0,45^*$).

Статус «ізолюваного» впливає на появу в ідеальному «Я» підлітка рис та якостей, що пов'язані з підвищеною тривожністю: тривожність ($r=0,52^*$), депресивність ($r=0,51^*$), некритичність ($r=0,48^*$), нерішучість ($r=0,46^*$). Риси емоційної нестійкості ($r=0,54^*$), обережності ($r=0,53^*$), недовірливості ($r=0,50^*$) та стриманості ($r=0,49^*$) з'являються в ідеальному «Я» підлітка за умови, якщо він має статус «відкинутого» члена класного колективу. Статус «знехтуваного» у класі зумовлює появу в ідеальному «Я» підлітка таких рис, як запальність ($r=0,55^*$), нервовість ($r=0,51^*$), впертість ($r=0,48^*$), нерішучість ($r=0,56^*$).

Встановлено, що у 76% досліджуваних підлітків є ідеал для наслідування, в той час як 15% опитуваних не визначились із наявністю ідеалу, ще 9% підлітків стверджують про його відсутність. Отримані результати свідчать про те, що досліджувані з наявним взірцем у власному образі ідеального «Я» мають більш виражені якості захоплюваності й енергійності. Щодо підлітків, які не мають стійкого образу взірця, у їх власному ідеальному «Я» більш вираженими, порівняно з попередньою групою досліджуваних, є стриманість та примхливість.

Зафіксовано, що підлітки, які мають ідеал людини, на відміну від своїх ровесників, у яких він відсутній або ж недостатньо стійкий, прагнуть знайти своє місце у суспільстві, що відображається у структурі ідеального «Я» наявністю таких рис, як прагнення до авторитету та соціального визнання, повага до батьків, конформізм, повага до традицій. Вищеозначені учні основної школи схильні до саморозвитку, оскільки серед структурних компонентів ідеального «Я» великої уваги вони надають рисам характеру, самодисципліні, здібностям та особистісній зрілості. Водночас встановлено, що за умови відсутності у досліджуваних підліткового віку ідеалу для наслідування в їх структурі ідеального «Я» фігурують байдужість, примхливість, впертість та пасивність.

Застосування факторного аналізу щодо змісту ідеалів підлітків дозволило виділити п'ять базових образів, на основі яких формується ідеальне «Я» підлітка: ідеал розкнутості, ідеал успішності, ідеал романтичності, ідеал самоствердження й ідеал самотності.

Встановлено взаємозв'язок типу обраної професії з рисами особистості та становленням ідеального «Я» підлітка. Так підлітки, які обирають для себе професійну діяльність, пов'язану зі сферою бізнесу в ідеальному «Я» найчастіше відображають експресивність ($r=0,54^*$). Найменше експресивності в ідеальному «Я» виражають підлітки, що пов'язують своє майбутнє з професіями типу «людина-художній образ» ($r=0,51^*$). Поступливість в ідеальній компоненті образу «Я» найбільше виражена у підлітків, які обирають професії типу «людина-техніка» ($r=0,48^*$), а найменше виражена ця якість у підлітків, які в майбутньому бачать себе бізнесменами ($r=-0,50^*$). Багатство як цінність, що відображена в ідеальному «Я» підлітка, є найвищою у підлітків, які мріють стати бізнесменами ($r=0,52^*$), вони також більше цінують впливовість ($r=0,51^*$) та слухняність ($r=0,54^*$).

Аналіз результатів констатувального дослідження показав, що підлітки характеризуються динамічним, залежним від соціального оточення і конфліктним ідеальним «Я», яке не узгоджується з їх Я-реальним, що зумовило необхідність розробки програми коригувального впливу з охопленням базових психолого-педагогічних умов оптимізації становлення ідеального «Я» у підлітків.

У третьому розділі **«Психологічний супровід оптимізації становлення ідеального «Я» підлітка»** обґрунтовано доречність здійснення цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на підлітків з метою коригування проблем їх ідеального «Я», розкрито процедуру формувального експерименту, доведено ефективність впровадження програми оптимізації становлення ідеального «Я» в учнів основної школи з урахуванням визначених психолого-педагогічних умов.

Ефективність здійснення психолого-педагогічного супроводу оптимізації становлення ідеального «Я» підлітків забезпечувалася комплексним підходом із залученням самих учнів, а також їх батьків і педагогів. Вибірку підлітків у формувальному експерименті складали школярі, у яких зафіксовано значну розбіжність між Я-реальним і Я-ідеальним, неадекватну самооцінку та конфліктний, залежний характер ідеального «Я». Відповідно щодо цих учнів було застосовано тренінгові форми роботи, спрямовані на гармонізацію їх Я-концепції в цілому та ідеального «Я» зокрема, включаючи задіяність як індивідуально-психологічної, так і соціально-поведінкової компонент. Паралельна просвітницько-консультативна робота з батьками і педагогами, спрямована на покращення їх виховного впливу стосовно підлітків, забезпечувала оптимізацію педагогічних умов становлення ідеального «Я» підлітків.

На етапі формувального експерименту брали участь 68 підлітків, які розподілялись у експериментальну і контрольну групи, гомогенні за складом, у кількості 34 особи у кожній.

Корекційна робота з представниками експериментальної групи реалізовувала ряд завдань, зокрема усвідомлення підлітком неадекватних суперечностей між реальним та ідеальним «Я», рефлексію хронічних емоційно-особистісних проблем та окреслення способів їх розв'язування; аналіз змісту ідеального героя як взірця для наслідування; рефлексію характеру стосунків з ровесниками та значущими дорослими; аналіз адекватності професійного вибору. Програма складалась із 20-ти занять, які відбувались упродовж навчального року. Зміст психологічного супроводу мав на меті оптимізацію внутрішніх ресурсів особистості підлітка, їх індивідуально-психологічної компоненти ідеального «Я», що реалізувалось у завданнях формування прагнення до самопізнання, позитивного самоствавлення, зняття емоційної напруги, корекції самооцінки, підвищення почуття впевненості в собі. Щодо соціально-поведінкової компоненти ідеального «Я» підлітка формувальні впливи були спрямовані на набуття ним навичок більш адаптивної поведінки в складних, емоційно напружених

ситуаціях, усвідомлення власної мети та способів її досягнення, розвиток навичок ефективної взаємодії з оточуючими.

Контрольний етап дослідження засвідчив ефективність проведення програми коригувального впливу, що виразно демонструє позитивна динаміка ідеального «Я» підлітків експериментальної групи на тлі несуттєвих, а іноді й несприятливих змін у представників контрольної групи (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка ідеального «Я» підлітків (у %)

№ з/п	Критерії ідеального «Я»	Показники / рівні	Експериментальна група (n=34)	Контрольна група (n=34)
1	Риси характеру	екстраверсія	25,5	2,7
		прихильність	12,0	– 1,5
		самоконтроль	18,0	– 3,0
		емоційна нестійкість	– 7,5	13,5
		експресивність	10,5	4,5
2	Самооцінка	занижена	– 6,0	–
		адекватна	12,0	– 3,0
		завищена	– 6,0	3,0
3	Статус у класному колективі	сприятливий	24,0	6,0
		несприятливий	– 24,0	– 6,0
4	Довіра до дорослих	високий	22,5	– 12
		середній	– 15	4,5
		низький	– 7,5	7,5
5	Культура користування засобами медіа-середовища	високий	3,0	–
		середній	28,0	– 3,0
		низький	– 31,0	3,0

Виявлено, що після проведення тренінгових занять у підлітків експериментальної групи також змінилася ієрархія цінностей, зокрема, більш вагомими стали такі цінності як зрілість, самовизначення, духовність, успішність, самостійність, відповідальність, цілеспрямованість. Система нормативних ідеалів у досліджуваних контрольної групи не змінилася; для підлітків експериментальної групи найбільш важливими стали такі ідеали, як зрілість, самовизначення, духовність, соціальність та безпека.

Статистично доведено за t-критерієм парних вибірок достовірність відмінностей у структурі п'яти базових образів ідеального «Я» – розкутості,

успішності, романтичності, самоствердження та самотності – підлітків експериментальної групи, на тлі несуттєвих змін показників контрольної групи, що підтвердило ефективність програми формувального експерименту.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично обґрунтовано та емпірично вивірено новий підхід до вивчення проблеми становлення образу ідеального «Я» підлітка, який полягає у визначенні структурних компонент і характеристик ідеального «Я» учнів основної школи, психолого-педагогічних умов його оптимізації; у створенні та експериментальній апробації програми психологічного супроводу становлення ідеального «Я» у підлітків.

1. Здійснено теоретичний аналіз науково-методичних джерел, який засвідчив, що підлітковий вік є сенситивним для розвитку самосвідомості особистості, формування образу «Я» та його диференціації на Я-реальне і Я-ідеальне. У підлітковому віці під впливом уявлень про ідеал та ідеальне формуються життєві орієнтири, плани, прагнення особистості. Ідеальне «Я» визначається як динамічна система настанов, що характеризує уявлення індивіда про те, якого образу «Я» він прагне досягнути у своєму розвитку. Образ ідеального «Я» формується в зоні актуального розвитку, а пошук ідеального відбувається в зоні найближчого розвитку особистості. Включення Я-ідеального у Я-концепцію особистості підлітка є важливим ресурсом його саморозвитку та самовдосконалення.

2. З'ясовано, що базовими складовими компонентами ідеального «Я» підлітка виступають індивідуально-психологічна, яка містить риси характеру, рівень самооцінки, термінальні й інструментальні цінності, статеві відмінності, а також соціально-поведінкова компонента, що включає характер взаємодії з дорослими, статус серед ровесників, ідеали для наслідування та професійні наміри учня основної школи. Ідеальне «Я» підлітка є залежним від впливу соціального оточення, зокрема дорослих та однолітків. У структурі Я-концепції учнів основної школи є розрив між ідеальним та реальним «Я», який у сприятливому випадку стимулює саморозвиток, а у надмірному варіанті провокує поведінкові девіації підлітка. Становлення образу ідеального «Я» підлітків є складним, динамічним, багатофакторним процесом, який породжується потребами у самоствердженні та вираженні почуття дорослості й поєднує дію внутрішніх і зовнішніх чинників. Провідним внутрішнім чинником є зміст ідеалів, під впливом яких формуються життєві орієнтири, плани і прагнення підлітка, відтак функція ідеального «Я» полягає у формуванні спрямованості особистісного розвитку підлітка. Вагомими чинниками, які також впливають на становлення ідеального «Я» підлітка, є його стосунки з батьками, успішність у навчанні, оцінка підлітка вчителем.

3. Встановлено, що провідними психологічними умовами становлення ідеального «Я» підлітка є збалансування Я-реального і самооцінки, рефлексія

соціальних відносин, ідентифікація власного соціального статусу, а педагогічними – оптимізація ціннісних орієнтацій та ідеалів в умовах шкільного навчання, стимулювання досягнень у навчальній діяльності, виховання культури користування засобами медіа-середовища. Визначено закономірності становлення ідеального «Я» підлітка, а саме: наявність ідеалу (конкретної людини або узагальненого інтегрованого образу) як взірця для наслідування; внутрішній зміст ідеалів підлітків змінюється залежно від вікових особливостей, зокрема для молодшого підліткового віку характерним є ідеал конкретної людини, а для підлітка старшого віку характерним є інтегрований образ. Встановлено, що несприятливим для становлення ідеального «Я» підлітків є суперечливість уявлень підлітка про себе у теперішньому і майбутньому часі, недостатня чіткість ціннісних орієнтацій в та ідеалів, негативне ставлення до самопізнання й саморозвитку. Аналіз психолого-педагогічних умов становлення Я-ідеального учнів основної школи засвідчив, що розвиток позитивного ідеального «Я» є процесом збагачення ціннісних уявлень і орієнтацій підлітка щодо себе, своєї успішності в різних видах діяльності та статусу серед ровесників. Цей процес має поетапний характер, спрямований на активізацію внутрішніх особистісних ресурсів підлітка та гармонізацію зовнішнього середовища – освітньо-виховного простору школи, соціокультурного впливу родини та ЗМІ.

4. Розроблено та апробовано програму психологічного супроводу, яка сприяла становленню більш структурованого ідеального «Я» підлітка, що базується не лише на засвоєнні актуальних суспільних ідеалів, але й пов'язаний з розвитком власної особистості. Реалізація коригувальної програми сприяла розвитку механізмів саморегуляції та самоконтролю, стриманості, витримки та врівноваженості; формуванню ціннісної сфери школяра та соціальної ідентифікації підлітка; усвідомленню того, що для досягнення успішності необхідна робота над власним «Я»; розвитку рис та якостей, які забезпечують активність і безконфліктність в процесі взаємодії з оточуючими.

Здійснене дисертаційне дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми становлення ідеального «Я» підлітків. Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні взаємозв'язків Я-концепції, в тому числі й Я-ідеального учнів основної школи з їх інтелектуальним та вольовим потенціалом у контексті майбутнього професійного самовизначення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рашковська І.В. Становлення образу ідеального «Я» сучасних підлітків / І.В. Рашковська // Психологія. : зб. наук. праць. – Вип. 21. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – С. 178-188.
2. Рашковська І.В. Роль ідеалу в особистому зростанні сучасного підлітка / І.В. Рашковська // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. АПН України / за

ред. Максименка С.Д. – К. : ГНОЗИС, 2004. – Т. VI, випуск 3. – С. 285-292.

3. Рашковська І.В. Змістовий контекст ідеалів сучасних підлітків / І. В. Рашковська // Проблеми загальної та педагогічної психології . Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К. : ГНОЗИС, 2004. – Т. VI, випуск 2. – С. 266-272.
4. Рашковська І.В. Роль ідеалу в становленні образу «Я» сучасного підлітка / І.В. Рашковська //Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова – Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – Вип. 5(29). – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 53-58.
5. Рашковська І.В. Діагностична та корекційна робота шкільного психолога в процесі формування ідеального «Я» підлітка / І.В. Рашковська // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012.– Вип. 25. – С. 421-424.
6. Рашковська І.В. Особистісно-орієнтована складова образу ідеального «Я» підлітка / І.В. Рашковська // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, – Вип. 31, Том III(11) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2014 – С. 222-228.
7. Рашковська І.В. Уявлення сучасних підлітків про своє бажане «Я» / І.В. Рашковська // Проблеми освіти : Спец. випуск / Кол. авт. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти Міністерства освіти і науки України, Вінницька філія відкритого міжнародного університету розвитку людини «України», 2004. – С. 94-97.
8. Рашковська І.В. Використання психологічного тренінгу в процесі становлення ідеального «Я» підлітка / І.В. Рашковська // Scienceand Educationanew Dimension. Pedagogiand Psychology, II (14), Issue: 27, 2014. – P. 103-106.
9. Рашковська І.В. Вплив ідеального «Я» особистості на успішну адаптацію студента-першокурсника до умов навчання у вищій школі / І.В. Рашковська // Вища освіта України : тематичний випуск : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К. : Гнозис, 2009. – Додаток 4. – Т.ІІІ (15). – С. 449-453.
10. Рашковська І.В. Психодіагностика ідеального «Я» в професійному досвіді практичного психолога / І.В. Рашковська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія «Психологія». – Вип. 34, №702. – Харків, 2005. – С. 168-172.
11. Рашковська І.В. Проблема становлення ідеального «Я» особистості в контексті сучасних тенденцій розвитку вищої освіти України / І.В. Рашковська // Вища освіта України : тематичний випуск : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – Том I (9). – К. : Гнозис, 2008. – С. 502-506.

12. Рашковская И.В. Диагностика идеального «Я» подростка в работе школьного психолога / И.В. Рашковская // Научный журнал «Апробация». – 2014. – № 8(23). – С.63-64.
13. Рашковська І.В. Вплив ідеального «Я» особистості на формування психологічного портрету викладача-початківця вищої школи / І.В. Рашковська // Педагогіка вищої школи : досвід і тенденції розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – С. 46-48.
14. Рашковська І.В. Проблема розвитку образу ідеального «Я» підлітка / І.В. Рашковська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2010 рік, 9-10 лютого 2011 р. / Укл. Г.І. Волинка, О.В.Уваркіна, О.П. Симоненко, О.П. Ємельянова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 253-254.
15. Рашковська І.В. Формування ідеального образу «Я» підлітка в сімейному вихованні / І.В. Рашковська // Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [ред.кол. : Л.Л. Хоружа, Г.М. Лактіонова, О.В. Беспалько та ін.]. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 128-131.
16. Рашковская И.В. Комплексный подход в изучении становления образа идеального «Я» подростка / И.В. Рашковская // Материалы международной научно-практической конференции «Академическая наука – проблемы и достижения» (30-31 января 2013 г., г. Москва). – М., 2013. – С.125-128.
17. Рашковська І.В. Уявлення підлітків про життєві орієнтири та ідеали / І.В. Рашковська // Психолог. – Київ : Психолог, 2011 р. – № 3. – С. 12-14.
18. Рашковська І.В. Проблема морального ідеалу у розумінні студентів-майбутніх вчителів / І.В. Рашковська // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару (м. Умань, 28 лютого 2014 р.) / ред. кол.: Бойченко В.В., Кравченко О.О., Ткачук Л.В. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – С. 126-129.

АНОТАЦІЇ

Рашковська І.В. Психолого-педагогічні умови становлення ідеального «Я» підлітка. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячено виокремленню компонент ідеального «Я» та умов його становлення у підлітка. З'ясовано, що підлітковий вік є сенситивним для розвитку самосвідомості особистості, формування образу «Я» та його диференціації на Я-реальне і Я-ідеальне. У

підлітковому віці під впливом уявлень про ідеал та ідеальне формуються життєві орієнтири, плани, прагнення особистості. Виокремлено такі компоненти ідеального «Я» учня основної школи, як індивідуально-психологічну, що містить риси характеру, рівень самооцінки, термінальні й інструментальні цінності, статеві особливості, а також соціально-поведінкову, що включає характер взаємодії з дорослими, статус серед ровесників, ідеали для наслідування та професійні наміри учня основної школи.

З'ясовано, що провідними психологічними умовами становлення ідеального «Я» підлітків є збалансування Я-реального і самооцінки, рефлексія соціальних відносин, ідентифікація власного соціального статусу, а педагогічними – оптимізація ціннісних орієнтацій та ідеалів в умовах шкільного навчання, стимулювання досягнень навчальної діяльності, виховання культури користування засобами медіа-середовища. На цій підставі розроблено й апробовано програму психологічного супроводу оптимізації становлення ідеального «Я» підлітків шляхом збагачення ціннісних уявлень і орієнтацій підлітка щодо себе, своєї успішності в різних видах діяльності та статусу серед ровесників.

Ключові слова: Я-концепція, самосвідомість, образ «Я», Я-реальне, Я-ідеальне, становлення ідеального «Я», психолого-педагогічні умови становлення Я-ідеального, підлітковий вік.

Рашковская И.В. Психолого-педагогические условия становления идеального «Я» подростка. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2015.

Диссертация посвящена изучению психолого-педагогических условий становления идеального «Я» подростка. В ходе диссертационного исследования выяснено, что подростковый возраст является сенситивным для развития самосознания личности, формирования образа «Я» и его дифференциации на Я-реальное и Я-идеальное. Включение Я-идеального в Я-концепцию личности ученика основной школы является важным ресурсом его развития и самосовершенствования.

Выделены такие компоненты идеального «Я» подростка, как индивидуально-психологический, содержащий черты характера, уровень самооценки, терминальные и инструментальные ценности, гендерные аспекты, а также социально-поведенческий, включающий характер взаимодействия со взрослыми, статус среди ровесников, образцы для подражания и профессиональные намерения учеников основной школы. Установлено, что существенными характеристиками идеального Я» подростков есть динамичность, зависимость от социального окружения и конфликтность.

Разработанная модель становления идеального «Я» подростков стала основой для экспериментального исследования его структурных

компонентов, факторов и условий формирования. Изучение динамики идеального «Я» учеников основной школы показало стихийный характер его становления, что часто сопровождается конфликтностью реального и идеального «Я», неадекватной самооценкой и преобладающим отрицательным содержанием идеального «Я».

Выяснено, что ведущими психологическими условиями становления идеального «Я» подростка является согласованность Я-реального и самооценки, рефлексия социальных отношений, идентификация собственного социального статуса, а педагогическими – оптимизация ценностных ориентаций и идеалов в условиях школьного обучения, стимулирование достижений в учебной деятельности, воспитание культуры использования средствами медиа-пространства. Разработана и апробирована программа психологического сопровождения оптимизации становления идеального «Я» подростка с задействованием учеников основной школы, их родителей и учителей. Анализ эффективности программы формирующего эксперимента показал гармонизацию идеального «Я» у подростков – участников экспериментальной группы, обогащение их ценностных представлений о себе, своей успешности в различных видах деятельности и социального взаимодействия.

Ключевые слова: Я-концепция, самосознание, образ «Я», Я-реальное, Я-идеальное, становление идеального «Я», психолого-педагогические условия становления Я-идеального, подростковый возраст.

Rashkovska I.V. Psychological and pedagogical conditions of formation of the teenage ideal self.– Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Psychology. specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental psychology. – Boris Grinchenko Kiev University. – Kiev, 2015.

Dissertation deals with the psychological and pedagogical conditions of formation of the teenage ideal "self-Me" . During the dissertation research was found that adolescence is sensitive to the development of self-consciousness, for the forming of the image of "self-Me" and its differentiation on the «self-Me»- real and the «self-Me»- ideal. In adolescence, under the influence of understandings of the ideal and the ideal thinks form vital reference points, plans and aspirations of the individual.

It was found that the leading psychological conditions of formation image of the ideal "self-Me" is the consistency of a teenager «self-Me»-real and self-esteem, reflection of social relations, the identification of their own social status, and teaching conditions - optimization of value orientations and ideals in the conditions of school education, encouraging achievements in educational activity, upbringing of culture of using by media space.

It was developed and tested a program of psychological support of optimization of the ideal teen "self-Me" with the activation primary school pupils, their parents and teachers. Analysis of the effectiveness of the program of forming experiment showed harmonization of image of the ideal "self-Me" in adolescents

participating in the experimental group, enrichment of their value perceptions of themselves, their success in various activities and social interaction.

Keywords: self-concept («Me»- conception), self-consciousness, the image of "self-Me", «self-Me»-real, «self-Me»-ideal, formation of the image of ideal "self-Me", psychological and pedagogical conditions of formation of «self-Me» - ideal, adolescence age.